

УДК 343.2

Шевченко Вячеслав Станіславович

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри бізнесу і права
Вінницький соціально-економічний
інститут Університету Україна;
керівник Бердичівського медичного
фахового Коледжу
Житомирської обласної ради
ORCID: 0000-0003-3706-3489*

<https://doi.org/10.25313/3083-7774-2026-4-10>

ЕКСПЛУАТАЦІЯ ДІТЕЙ ЯК ФОРМА ПОСЯГАННЯ НА ВОЛЮ, ЧЕСТЬ ТА ГІДНІСТЬ ОСОБИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Анотація. Дослідження теми експлуатації дітей є складною та комплексною, адже, це є однією з форм посягання на волю, честь та гідність особи. Тема актуальна тим, що зростання випадків порушення прав дітей, зокрема у формі їх експлуатації набуває нових проявів в умовах соціально-економічної нестабільності та розвитку інформаційного середовища.

Експлуатація дітей – це злочин, що посягає на базові цінності, які охороняються кримінальним законодавством. Зокрема, посягання на волю, честь та гідність особи, що потребує належного теоретичного осмислення та дослідження.

Вступ. В статті визначено зміст і сутність поняття експлуатації дітей, її основні форми та ознаки відповідно до чинного законодавства України. Також, особлива роль присвячена складу кримінального правопорушення, що передбачено статтею 150 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Також, визначено об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону злочину. Висвітлено проблемні питання, що стосуються кваліфікації злочину за статтею 150 КК України та відмежування його від суміжних складів кримінальних правопорушень.

Мета дослідження спрямована на поглиблення теоретичних засад кримінально-правової характеристики експлуатації дітей, визначення її місця в системі злочинів проти волі, честі та гідності особи, формування наукових підходів до вдосконалення кримінально-правової протидії таким діям.

В процесі дослідження теми були використані загальнонаукові та спеціально-юридичні методи. До них можна віднести: діалектичний метод – для з'ясування сутності експлуатації дітей як соціально-правового явища; формально-юридичний – для аналізу норм кримінального законодавства України; системно-структурний – для визначення місця експлуатації дітей у системі кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи; порівняльно-правовий – для зіставлення положень національного законодавства з міжнародними стандартами у сфері захисту прав дитини.

Результати дослідження. Запропоновано теоретично обґрунтований підхід до розуміння експлуатації дітей як комплексного соціально-правового явища, що посягає одночасно на волю, честь і гідність дитини, дозволяє розширити межі її кримінально-правової характеристики. Також, визначено напрями вдосконалення кримінального законодавства України у сфері протидії експлуатації дітей, спрямовані на підвищення ефективності захисту прав та законних інтересів дитини.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті проведеного дослідження встановлено, що експлуатація дітей є складним кримінально-правовим явищем, яке посягає не лише на економічні чи трудові права дитини, а насамперед на її волю, честь та гідність. З'ясовано, що чинна редакція статті 150 КК України не в повній мірі відображає всі сучасні форми

Copyright © The Author(s).

This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

експлуатації дітей. Обґрунтовано необхідність уточнення законодавчого визначення експлуатації дітей шляхом розширення переліку її форм, з урахуванням новітніх проявів, пов'язаних із використанням дітей у цифровому середовищі та незаконній діяльності.

Перспективами подальших наукових досліджень є поглиблений аналіз проблем кваліфікації експлуатації дітей, розмежування її із суміжними складами кримінальних правопорушень, розробка ефективних механізмів кримінально-правового захисту дітей в умовах сучасних викликів.

Ключові слова: експлуатація дітей, права дитини, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, склад злочину, воля, честь і гідність особи.

Постановка проблеми. Проблема полягає у необхідності комплексного дослідження експлуатації дітей як форми злочину, що посягає на волю, честь та гідність особи, з метою уточнення її кримінально-правової природи, вдосконалення підходів до кваліфікації та підвищення ефективності застосування норм кримінального законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою експлуатації дітей як форми посягання на волю, честь та гідність особи займалися науковці та правники. У працях Т. Волошанівської, обґрунтовано існування комплексної системи нормативно-правового регулювання у цій сфері, що включає міжнародні, конституційні та галузеві джерела правового захисту прав дитини [3]. Кримінально-правові аспекти експлуатації дітей досліджуються у працях В. К. Грищука, Т. М. Луцького, О. Ф. Пасеки, М. В. Самарчука [5], які аналізують злочини проти особи та визначають їх системні ознаки.

А. Андрушко звертає увагу на недосконалість конструкції ст. 150 КК України та її обмежене застосування у правозастосовній практиці, що свідчить про наявність проблем у реалізації кримінально-правових норм [6]. Н. Жерж та А. Халамай досліджували зміст трудової експлуатації дітей, як суспільно небезпечне діяння, пов'язане з використанням праці дітей із метою отримання вигоди шляхом застосування обману, насильства або інших форм впливу [9].

Метою дослідження є кримінально-правовий аналіз експлуатації дітей як форми посягання на волю, честь та гідність особи, визначення шляхів удосконалення кримінального законодавства у цій сфері.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що у статті вперше обґрунтовано доцільність розгляду експлуатації дітей як комплексного кримінально-правового явища, що одночасно порушує волю, честь і гідність дитини, а не лише посягає на трудові чи економічні відносини. Розширення меж кримінально-правової характеристики полягає в уточненні безпосереднього об'єкта злочину з акцентуванням уваги на немайнові блага, зокрема волю, честь та гідність, а також у поглибленні розуміння об'єктивної сторони злочину, яке охоплює організацію, сприяння та отримання вигоди від експлуатації дитини.

Матеріали і методи. В процесі написання статті в якості матеріалів дослідження стали норми національного законодавства України, зокрема Конституція України, Кримінальний кодекс України, Кодекс законів про працю України, а також міжнародно-правові акти у сфері захисту прав дитини, такі як Конвенція про права дитини та Конвенція МОП № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці. Використано наукові праці вітчизняних науковців та правників у галузі кримінального права.

Застосовано комплекс загальнонаукових та спеціально-юридичних методів. Можна виділити діалектичний метод, за допомогою якого досліджено пізнання сутності експлуатації дітей як соціально-правового явища. Формально-юридичний метод — для аналізу змісту кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за експлуатацію дітей. Системно-структурний метод — для визначення місця відповідного кримінального правопорушення у системі злочинів проти волі, честі та гідності особи.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах, зокрема, в умовах розвитку цифрового середовища, в умовах воєнного стану та зростання тіньової зайнятості, проблема забезпечення захисту прав і свобод дитини неабияк актуальна, адже це найбільш уразлива категорія населення. Конституція України проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність найвищою соціальною цінністю держави [1]. Конвенцією про права дитини (далі — Конвенція) визначено, що «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше» [2]. Відповідно до положень Конвенції, зокрема статей 32–36, держави зобов'язані забезпечити захист дітей від усіх форм експлуатації, що посягають на їхню гідність, свободу та безпечний розвиток.

Т. Волошанівська відмітила, що «правову основу механізму захисту прав дітей становить розгалужена система: 1) міжнародно-правових акти; 2) Конституція України; 3) закони України; 4) підзаконні нормативно-правові акти та інші акти законодавства України. Таким чином, можна дійти висновку, що в Україні протягом останнього часу сформовано основні підходи до осмислення й реалізації прав дітей відповідно до міжнародних та європейських стандартів, а також ґрунтовну правову основу механізму захисту прав дітей» [3, с. 108].

Але, попри наявність розвиненої нормативно-правової бази, випадки експлуатації дітей залишаються поширеним негативним явищем, що посягає на основоположні права дитини.

Дуже важливим у дослідженні теми є комплексний аналіз кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за експлуатацію дітей, зокрема положень статті 150 КК України [4], з метою визначення особливостей складу кримінальних правопорушень, кваліфікуючих ознак та ефективності санкцій.

Отже, кримінально-правова характеристика експлуатації дітей, а саме, «експлуатація дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання її праці:

Об'єкт: суспільні відносини з приводу забезпечення охорони волі, честі та гідності особи, а також, що забезпечують безпеку здоров'я дитини, її нормального фізичного й інтелектуального розвитку. Потерпілий — особа, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування.

Суб'єкт: загальний — фізична осудна особа, яка на момент учинення злочину досягла 16-річного віку.

Об'єктивна сторона: характеризується суспільно небезпечною дією та способом — експлуатацією дитини шляхом використання її праці.

Суб'єктивна сторона: характеризується виною у формі прямого умислу.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 150 КК України):

- 1) стосовно декількох дітей;
- 2) якщо вони спричинили істотну шкоду для здоров'я, фізичного розвитку або освітнього рівня дитини;
- 3) поєднані з використанням дитячої праці в шкідливому виробництві.

Особливо кваліфікуюча ознака (ч. 3 ст. 150 КК України):

- 1) вчинені організованою групою;
- 2) істотна шкода здоров'ю дитини можна трактувати як спричинення легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я, чи незначну стійку втрату працездатності, або більш тяжке тілесне ушкодження;

3) Істотна шкода для фізичного розвитку може полягати у припиненні чи значному гальмуванні фізичного розвитку дитини;

- 4) Істотна шкода для освітнього рівня дитини — тривале припинення її навчання» [5, с. 52].

Доречно підсумувати, що кримінально — правова характеристика експлуатації дітей свідчить про комплексний характер цього злочину, який посягає не лише на волю, честь і гідність дитини, а й на її фізичне здоров'я, інтелектуальний розвиток та право на повноцінне дитинство.

Досліджуючи тему кримінологічних аспектів експлуатації дітей, А. Андрушко зробив висновок щодо удосконалення статті 150 КК України, а саме: «Удосконалення потребує також ст. 150 КК України, ч. 1 якої встановлює відповідальність фактично за будь-яке використання праці дитини, що не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування. Попри поширеність дитячої праці в Україні, у правозастосовній практиці дана стаття зустрічається вкрай рідко» [6, с. 284].

Слушно погодитись про необхідність подальшого вдосконалення статті 150 КК України. Адже, з урахуванням широкого формулювання диспозиції статті в поєднанні з низькою частотою використання норми на практиці свідчить про її недостатню ефективність як інструменту кримінально-правового захисту дітей.

Отже, виникає потреба у більш чіткому визначенні меж криміналізації та посиленні механізмів правозастосування.

Експлуатація дітей включає і поняття трудової експлуатації. Статтею 3 Конвенції про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182 передбачено, що «найгірші форми дитячої праці» включає:

а) усі форми рабства або практику, подібну до рабства, як наприклад, продаж дітей та торгівля ними, боргова кабала та кріпосна залежність, а також примусова чи обов'язкова праця, включаючи примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах;

б) використання, вербування або пропонування дитини для заняття проституцією, виробництва порнографічної продукції чи для порнографічних вистав;

с) використання, вербування або пропонування дитини для незаконної діяльності, зокрема, для виробництва та продажу наркотиків, як це визначено у відповідних міжнародних договорах;

д) роботу, яка за своїм характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди здоров'ю, безпеці чи моральності дітей» [7].

Стаття 43 Конституції України встановлює заборону використання примусової праці, що є однією з базових гарантій реалізації права людини на працю та захисту її гідності [1]. Заборона залучення неповнолітніх до виконання важких, небезпечних і шкідливих для їхнього здоров'я робіт закріплена і у статті 190 Кодексу законів про працю України [8].

Н. Жерж, А. Халамай досліджуючи зміст експлуатації дитини зробили дуже влучний висновок, що «під трудовою експлуатацією дітей необхідно розу міти суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння, яке полягає у використанні праці дітей, котрі не досягли віку, з якого законодавством дозволяється

працевлаштування, шляхом уведення їх в оману, із застосуванням насильства, за допомогою обіцянок чи будь-яких інших дій з метою отримання прибутку чи задоволення інших потреб» [9, с. 111].

Так, один із видів експлуатації, що прямо передбачений КК України, є трудова експлуатація дітей. Це є суспільно небезпечне та протиправне діяння, що полягає у використанні праці осіб, які не досягли встановленого законом віку для працевлаштування, із застосуванням обману, насильства чи інших форм впливу.

Підсумовуючи, можна зазначити, що заборона експлуатації дітей, у тому числі шляхом залучення до небезпечної праці, має комплексний характер, закріплюється як на конституційному, так і на міжнародному рівнях. Це свідчить про підвищену увагу держави та міжнародної спільноти до охорони прав, свобод і гідності дитини.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У результаті дослідження здійснено кримінально-правовий аналіз експлуатації дітей як форми посягання на волю, честь та гідність особи. З'ясовано особливості складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 150 КК України, зокрема його об'єкт, об'єктивну та суб'єктивну сторони, а також кваліфікуючі ознаки. Встановлено, що експлуатація дітей є комплексним суспільно небезпечним явищем, яке посягає не лише на трудові права дитини, а й на її волю, честь, гідність.

З урахуванням викладеного пропонується викласти частину 1 статті 150 КК України у такій редакції:

«Експлуатація дитини, тобто використання особи, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, з метою отримання прибутку чи іншої вигоди шляхом залучення до праці, жебрацтва, незаконної діяльності, створення або поширення контенту, а також інше використання, що завдає шкоди її фізичному, психічному розвитку, волі, честі чи гідності, — карається ...»

Доцільним є також доповнення диспозиції статті відповідальністю за організацію, сприяння або отримання вигоди від експлуатації дитини, навіть за відсутності безпосереднього використання її праці.

Запропоновані зміни мають на меті усунення прогалин чинної редакції норми, підвищення її визначеності та ефективності у правозастосовній практиці.

Отже, комплексне вдосконалення ст. 150 КК України має на меті підвищення ефективності кримінально-правового захисту дітей від будь-яких форм експлуатації та забезпечення належного рівня їхньої безпеки, волі, честі, та гідності.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ФІНАНСУВАННЯ: Авторі не отримували фінансування для цього дослідження.

ЗАЯВА ПРО ДОСТУПНІСТЬ ДАНИХ: Не застосовується.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ: Авторі заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.03.2026).
2. Конвенція про права дитини: Конвенція; ООН від 20.11.1989. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_021 (дата звернення: 10.03.2026).
3. Волошанівська Т.В. Забезпечення прав та свобод дитини під час воєнного стану. *Правові новели*. 2021. № 14. URL: https://legalnovels.in.ua/journal/14_2021/16.pdf (дата звернення: 10.03.2026).
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.03.2026).
5. Гришук В.К., Луцький Т.М., Пасека О.Ф., Самарчук М.В. Кримінально-правова характеристика злочинів проти особи : навч. посіб. у схемах. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 64 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2736> (дата звернення: 10.03.2026).
6. Андрушко А. Кримінологічні аспекти експлуатації дітей. *Часопис Київського університету права*. 2020. (1). С. 280–286. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2020.56>
7. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182: міжнародний документ Міжнародної організації праці від 17 червня 1999 р., ратифікована Законом України від 5 жовтня 2000 р. № 2022-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166 (дата звернення: 10.03.2026).
8. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 10.03.2026).
9. Жерж Н.А., Халамай А.К. Кримінально-правове розуміння експлуатації дітей. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2018. Т. 29(68), № 6. С. 107–111. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_law_2018_29\(68\)_6_21](http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_law_2018_29(68)_6_21) (дата звернення: 10.03.2026).

References

1. Constitution of Ukraine. (1996, June 28). *Law No. 254k/96-VR*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
2. United Nations. (1989, November 20). *Convention on the Rights of the Child*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/995_021 [in Ukrainian].
3. Voloshanivska, T. V. (2021). Ensuring the rights and freedoms of the child during martial law. *Scientific Legal Journal*, 14. Retrieved from https://legalnovels.in.ua/journal/14_2021/16.pdf [in Ukrainian].
4. Criminal Code of Ukraine. (2001, April 5). *Law No. 2341-III*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
5. Hryshchuk, V. K., Lutskyi, T. M., Paseka, O. F., & Samarchuk, M. V. (2019). *Criminal law characteristics of crimes against the person: A textbook in diagrams*. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs. Retrieved from <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2736> [in Ukrainian].
6. Andrushko, A. (2020). Criminological aspects of child exploitation. *Journal of the Kyiv University of Law*, (1), 280–286. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2020.56> [in Ukrainian].
7. International Labour Organization. (1999, June 17). *Convention No. 182 concerning the prohibition and immediate action for the elimination of the worst forms of child labour*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166 [in Ukrainian].
8. Labor Code of Ukraine. (1971, December 10). *Law No. 322-VIII*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> [in Ukrainian].
9. Zherzh, N. A., & Khalamay, A. K. (2018). Criminal law understanding of child exploitation. *Scientific Notes of V. I. Vernadsky Tavria National University. Series: Legal Sciences*, 29(68)(6), 107–111. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_law_2018_29\(68\)_6_21](http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_law_2018_29(68)_6_21) [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 14.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.04.2026

Дата публікації: 22.04.2026

Shevchenko Viacheslav*Candidate of Law,**Associate Professor of the Department of
Business and Law**Vinnitsia Socio-Economic Institute of the
University of Ukraine;**Head of the Berdychiv Medical Professional
College of**Zhytomyr Regional Council*

THE EXPLOITATION OF CHILDREN AS A FORM OF VIOLATION OF AN INDIVIDUAL'S FREEDOM, HONOR, AND DIGNITY: A CRIMINAL LAW ANALYSIS

Summary. Research on the topic of child exploitation is complex and multifaceted, as it constitutes a form of infringement upon an individual's freedom, honor, and dignity. The topic is particularly relevant because the rise in violations of children's rights – specifically in the form of their exploitation – is taking on new forms amid socio-economic instability and the evolution of the information environment.

Child exploitation is a crime that infringes upon fundamental values protected by criminal law. In particular, the infringement upon a person's freedom, honor, and dignity requires proper theoretical analysis and research.

Introduction. This article defines the content and essence of the concept of child exploitation, as well as its main forms and characteristics, in accordance with the current legislation of Ukraine. In addition, particular attention is given to the elements of the criminal offense as defined in Article 150 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter – the CC of Ukraine).

Furthermore, the object, objective aspect, subject, and subjective aspect of the crime are defined. The article addresses problematic issues concerning the classification of the crime under Article 150 of the CC of Ukraine and its distinction from related criminal offenses.

The aim of this study is to deepen the theoretical foundations of the criminal law characterization of child exploitation, to define its place within the system of crimes against the will, honor, and dignity of the individual, and to develop scientific approaches to improving criminal law measures to combat such acts.

In the course of researching this topic, general scientific and specialized legal methods were employed. These include: the dialectical method – to clarify the essence of child exploitation as a socio-legal phenomenon; the formal-legal method – to analyze the provisions of Ukraine's criminal legislation; the systemic-structural method – to determine the place of child exploitation within the system of criminal offenses against the will, honor, and dignity of the person; the comparative-legal method – to compare the provisions of national legislation with international standards in the field of child rights protection.

Research findings. A theoretically grounded approach is proposed for understanding the exploitation of children as a complex socio-legal phenomenon that simultaneously infringes upon a child's freedom, honor, and dignity, thereby broadening the scope of its criminal-law characterization. Additionally, directions for improving Ukraine's criminal legislation in the area of combating child exploitation have been identified, aimed at enhancing the effectiveness of protecting the rights and legitimate interests of the child.

Conclusions and Prospects for Further Research. The study found that the exploitation of children is a complex criminal-law phenomenon that infringes not only on a child's economic or labor rights, but above all on their freedom, honor, and dignity. It has been established that the current version of Article 150 of the Criminal Code of Ukraine

does not fully reflect all modern forms of child exploitation. The need to clarify the legal definition of child exploitation by expanding the list of its forms has been substantiated, taking into account the latest manifestations related to the use of children in the digital environment and illegal activities.

Future research should focus on an in-depth analysis of the issues surrounding the classification of child exploitation, distinguishing it from related criminal offenses, and developing effective mechanisms for the criminal-law protection of children in the face of contemporary challenges.

Key words: *child exploitation, children's rights, criminal liability, criminal offense, elements of a crime, personal freedom, honor, and dignity.*